

คำสอนพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย Buddhist Teachings Inserted into Thai Philosophy

สัชชัย ทิพย์โฮสธ¹, อนันต์ ทิพย์โฮสธ², สุนทร ธนศิลป์พิชิต³

Sanchai Thiposot¹, Anan Thiposot², Sunait Thanasinlapaphichit³

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา¹, โรงเรียนเสิงสาง²,

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย³

Mahamakut Buddhist University, Lanna Campus¹, Soeng Sang School²

Chaiyaphum Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University³

Corresponding author, e-mail: sunchait65@gmail.com¹

บทคัดย่อ

บทความวิชาการมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ คือ 1) คำสอนทางพระพุทธศาสนา 2) คำสอนพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย ผลการศึกษาพบว่า 1) ประโยชน์ในปัจจุบันเป็นจุดหมายขั้นต้น ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ ไม้ตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุขเป็นต้น ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตเป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไป ประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตด้วยการรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมธรรมดาของธรรม ทำให้ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่ง โปร่งใส เบิกบาน 2) คำสอนพระพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย คือ ศิล ความประพฤติปกติ ไม่เบียดเบียนและคนอื่น มีความสงบตั้งมั่นแน่วแน่ในสิ่งที่ทำ มีใจเป็นสมาธิ มีปัญญาแยกแยะในสิ่งที่ควรไม่ควรกระทำ รู้เท่าทันโลกทั้งสองด้าน มีปัญญารักษาตัวตนให้รอดปลอดภัยจากโลกีย์วิสัย

คำสำคัญ: คำสอน, พุทธศาสนา, ปรัชญาไทย

ABSTRACT

Academic articles have the following objectives: 1) Buddhist teachings and 2) Buddhist teachings inserted into Thai philosophy. The results of the study found that: 1) Current benefits are the primary goals, such as fortune, rank, happiness, praise or property, status, honor, goodwill, a happy married life, etc. Foremost benefits or benefits in terms of the value of life are the higher goals. The true benefits of life by realizing the true state of things. Be aware of the ordinary principles of the Dhamma. Why not be a slave to the world and life, Have a mind that is free, open, transparent, and joyful. 2) The teachings of Buddhism that are inserted into Thai philosophy are precepts and normal behavior. Don't belittle yourself and others. Be calm and confident in what you do. Have a concentrated mind have the wisdom to discern what should and should not be done. Know both sides of the world have the wisdom to keep yourself safe from the world.

Keywords: Teachings, Buddhist, Thai Philosophy.

บทนำ

ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับย่อ จากการศึกษาทางโบราณคดี ทำให้เราทราบว่าบริเวณดินแดนของประเทศไทยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เคยมีชุมชนเล็กๆ อยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ยุคหิน ซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมราว พ.ศ.ว. ที่ 5 การติดต่อค้าขายจากอินเดีย เป็นแรงผลักดันให้ชุมชนเหล่านั้นได้รวมตัวกันเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น ดังเช่นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางตอนล่างได้เกิดเป็นอาณาจักรทวารวดี (พ.ศ.ว. ที่ 11 หรือ 12-18) อาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรแรกของไทย ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.1781 ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นช่วงที่รุ่งเรืองถึงที่สุดในทุกด้าน ทรงประดิษฐ์ลายสือไทย เมื่อ พ.ศ. 1826 ในสมัยพระยาสิทธิ พระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงเป็นอย่างมาก อาณาจักรเจริญรุ่งเรืองมาถึงปี 1891 อาณาจักรจึงถูกผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรอยุธยา

ในปี พ.ศ. 1893 พระเจ้าอยู่หัวทรงได้สถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีการปฏิรูปทางด้านการทหาร กฎหมาย การปกครอง อีกทั้งยังเป็นยุครุ่งเรืองของศิลปวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์ไมตรีและติดต่อกับชาวตะวันตก ทว่าสงครามกับพม่าที่มีมาอย่างต่อเนื่องเป็นเหตุทำให้นำไปสู่การเสียกรุงทั้ง 2 ครั้ง ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2112 ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชสามารถกู้กรุงคืนได้ในอีก 15 ปีต่อมาครั้งที่สองเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2310 ซึ่งเป็นการสิ้นสุดของอาณาจักรที่ดำเนินมาถึง 417 ปี มีกษัตริย์ปกครอง 33 พระองค์ 5 ราชวงศ์ หลัจากอาณาจักรอยุธยาเสียกรุงให้แก่พม่า แม่ทัพอยุธยาคนหนึ่งนามว่าพระยาตาก (สิน) สามารถรวบรวมชาวไทยกู้กรุงคืนได้ในปีเดียวกันนั้น ได้สถาปนาเมืองธนบุรีเป็นราชธานี ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในปี พ.ศ. 2311 ทรงทำศึกสงครามกับต่างชาติและปราบก๊กต่างๆ ตลอดราชการเป็นเวลา 15 ปีเพื่อรวบรวมประเทศให้เป็นปึกแผ่น บ้านเมืองมีความเข้มแข็งกลายเป็นศูนย์กลางทางอำนาจในภูมิภาคนี้อีกครั้ง ปลายราชการพระองค์เกิดสติวิปลาส บ้านเมืองเกิดการจลาจล ในปี 2325 สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทรงได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ สถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้น แล้วย้ายเมืองหลวงมาทางฝั่งรัตนโกสินทร์ สถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นเมืองหลวง

ในตอนต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการพัฒนาประเทศทุกๆ ด้าน มีการสร้างและบูรณะวัดวาอารามและพระพุทธรูป มีการขุดคลองเพื่อให้เป็นเส้นทางคมนาคม ชำระกฎหมาย สังคายนาพระไตรปิฎก และฟื้นฟูศิลปวิทยาการมากมาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงได้นำพาความก้าวหน้าจากชาติตะวันตกมาสู่ประเทศ สืบเนื่องจากรัชกาลที่ 4 ทรงเริ่มไว้ ทรงปฏิรูปการเมืองการปกครอง เลิกทาส นำพาประเทศสู่ความเป็นอารยะประเทศ ในรัชกาลนี้เป็นเวลาที่ชาติตะวันตกกำลังแผ่อิทธิพลมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองและการทูตได้อย่างเหมาะสม ทำให้ประเทศยังคงรักษาความเป็นเอกราชไว้ได้ แม้จะต้องเสียดินแดนบางส่วนเพื่อเป็นการแลกก็ตาม

ในปี พ.ศ. 2475 ประเทศได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตยตรงกับสมัยรัชกาลที่ 7 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนชื่อจากสยาม มาเป็นประเทศไทย แต่ประเทศก็ประสบกับปัญหาล้มลุกคลุกคลานทั้งในด้านการเมืองภายใน และจากภายนอก อันเนื่องมาจากสงครามโลก แต่ประเทศก็ยังรักษาเอกราชเอาไว้ได้อีกครั้ง

ประเทศไทยในยุคปัจจุบันได้ขยายตัวและพัฒนาไปสู่ความเป็นตะวันตกอย่างรวดเร็วในทุกๆ ด้าน เป็นเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและแฝงไว้ด้วยวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม วิถีชีวิตของประชาชน ที่เป็นเอกลักษณ์ที่มีเสน่ห์เฉพาะตัวไม่เหมือนที่ใด จนกลายเป็นประเทศที่คนทั่วโลกต่างต้องการมาสัมผัส ค้นหา และชื่นชมให้ได้อย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิต (วาทีน ศานต์ สันติ, [ออนไลน์]) แม้ว่าการเมืองเป็นเรื่องการใช้กลอุบายในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องของศาสตร์และศิลป์จะใช้ศาสตร์

อย่างเดียวกันไม่แข็งทื่อเกินไป จะใช้ศิลปะอย่างเดียวกันเป็นการเล่นจนเกินไป ในประวัติศาสตร์การเมืองของแต่ละประเทศก็มีทั้งกลุ่มที่ต้องการเป็นใหญ่ ทุกคนต้องการเป็นใหญ่ ถ้าเปรียบกับวรรณกรรมสามก๊กตามที่ผู้เรียบเรียงได้ศึกษามาย่างพบว่า ในวรรณกรรมนี้บ่งบอกถึงการใช้เล่ห์เหลี่ยมเพื่อให้ตนเองอยู่รอดหรือกลุ่มตนเองอยู่รอดให้ได้ จึงมีวลีในทางการเมืองว่า “ไม่มีมิตรแท้และศัตรูที่ถาวร ศัตรูของศัตรู คือ มิตร” ดังนั้น วรรณกรรมสามก๊กจึงเป็นวรรณกรรมที่ถ่ายทอดสันดานมนุษย์ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ล้วนได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมของจีนฉบับนี้ทั้งสิ้น

ในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยส่วนใหญ่รับวัฒนธรรมมาจากอินเดียและจีน ซึ่งถือว่าสองประเทศนี้เป็นอู่ทางวัฒนธรรมของโลกก็ว่าได้ ดังนั้น ในหลายวัฒนธรรมของประเทศจึงมีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมหลักทั้งสองดังกล่าว วัฒนธรรมหล่อหลอมจนกระทั่งกลายเป็นปรัชญาการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมการดำเนินชีวิตก็มาจากศาสนา ศาสนาที่คนส่วนใหญ่ในถิ่นนี้นับถือ คือ พุทธศาสนา อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นพุทธผสมผสานระหว่างพราหมณ์ จนกลายเป็นปรัชญาไทยที่ไม่เหมือนใคร ใครก็ไม่เหมือน

ดังนั้น การศึกษาเรื่อง คำสอนพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย เพื่อศึกษา 1) คำสอนทางพระพุทธศาสนา 2) คำสอนพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย เป็นแนวทางในการนำไปหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิต ด้วยการ Learning by doing เรียนแล้วด้วยการนำไปใช้เมื่อเจอปัญหาและจะแก้หาทางออกอย่างไรได้บ้าง

ดังนั้น ด้วยการใช้คำสอนพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย อาจจะเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ในระดับจุลภาค คือ ครอบครัว และระดับมหภาค คือ ระดับประเทศชาติหรือโลกจะทำให้เกิดสันติสุขขึ้นในสังคมได้

เนื้อเรื่อง

1) คำสอนทางพระพุทธศาสนามีความลุ่มลึกไม่ยากเกินที่จะเข้าใจได้แต่ต้องอาศัยการศึกษาให้ละเอียดเท่านั้น เพราะคำว่ากิเลส โลก โกรธ หลง เป็นเรื่องของความร้อน และเลวร้ายที่สุด ทั้งสร้างโลกและทำลายโลกได้ในเวลาเดียวกัน เรื่องของกิเลสไม่ใช่เรื่องของความซื่อสัตย์ สุจริต ความตรงไปตรงมา กิเลสเป็นเรื่องตรงข้ามกับความดีงามทั้งหลาย มีการศึกษาวิจัยเรื่อง เปรียบเทียบภาพสะท้อนของมารในพุทธศาสนาเถรวาทกับภาพสะท้อนของซาตานในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ผลการวิจัยพบว่าภาพสะท้อนของมารในพุทธศาสนาเถรวาท คือ มารมีลักษณะที่ล้างผลาญความดีของมนุษย์ทั้งมวล มักจะแสดงในลักษณะที่เป็นอุปสรรคขัดขวาง ทำลายโอกาส การทำความดีการเข้าถึงธรรมของมนุษย์เป็นผู้กระตุ้นให้มนุษย์ทำความชั่ว ทำให้มนุษย์ประมาทหลงผิดยึดติดในธรรม ทำให้หวาดกลัว เพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติตามคำสอนด้วยความลำบาก หรือไม่ได้ปฏิบัติ

ภาพสะท้อนของซาตานในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก คือ พุทสวรรค์ที่รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้า ภายหลังมีบาปเกิดขึ้นในใจจึงหันไปเป็นปฏิปักษ์กับพระเจ้า โดยการที่ผันตัวไปเป็นตัวแทนแห่งความชั่วร้ายทั้งมวล ไม่ว่าจะเป็นความชั่วร้ายทางธรรมชาติ ความชั่วร้ายทางศีลธรรม จะแสดงตนออกมาในลักษณะหลอกลวง ชื่นำ กระตุ้นผลักดันให้มนุษย์ทำความชั่ว ทำให้มนุษย์หวาดกลัว ชักนำโรคร้ายและความมืดบอดมาสู่มนุษย์ เพื่อให้ปฏิบัติตามคำสอนด้วยความลำบาก ในประเด็นที่เหมือนกัน ทั้ง 2 ศาสนามองภาพสะท้อนที่แสดงออกมาในลักษณะที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการทำความดี เป็นแรงกระตุ้น ผลักดันหลอกลวง ชื่นำให้ทำความชั่ว ชักนำความมืดบอดมาสู่จิตใจ ต่างกันเรื่องการนำโรคร้ายมาสู่มนุษย์ โดยที่พุทธศาสนาเถรวาทมองว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเอง ส่วนศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมองว่าเป็น

การชักนำของชาตานิคม์ (พระมหาทวิชัย จินา, 2565: 118) แสดงให้เห็นว่าชาตานิคม์หรือกิเลสต้องเก่งและฉลาดในทางเลวร้ายที่สุดที่จะสามารถหักล้างกับความดีได้ ดังนั้น หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นปฏิปักษ์กับความชั่วร้าย โลกนี้เกิดมานานมากไม่รู้ต้นสายปลายเหตุว่าเกิดมาได้อย่างไร ดังภาษานี้ว่า “อนมตฺเต สํสาเร แปลว่า มีที่สุด และเบื้องต้น แม้อันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้แล้ว” คือ โลกนี้ถ้าใครถามหาต้นกำเนิดโลกก็จะตายเปล่าก่อนที่จะรู้ ดังนั้น หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับ เบื้องต้น ท่ามกลาง และละเอียดที่สุด

ในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งอรรถะ หรืออรรถ แปลว่า ความมุ่งหมายประโยชน์ผลที่หมายหรือจุดหมายประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของชีวิตหรือจริยธรรมในระบบการดำเนินชีวิตการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนานั้นเองซึ่งท่านได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับมีความหมายโดยสรุปได้ดังนี้

1. ภูมิฐานมิกัตถะ ประโยชน์ในชีวิตนี้หรือประโยชน์ในปัจจุบันเป็นจุดหมายขั้นต้น หมายถึงประโยชน์อย่างที่ไม่เห็นกันอยู่แต่ที่เข้าใจกันง่ายๆ เกี่ยวกับชีวิตประจำวันเป็นเรื่องขั้นนอกหรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือ ทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ ไม้ตรีชีวิตคู่ครองที่เป็นสุขเป็นต้น รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยทางชอบทำการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้โดยทางที่ถูกต้องการใช้สิ่งเหล่านี้ทำตนและคนที่เกี่ยวข้องให้มีความสุขการอยู่ร่วมกันด้วยดีปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างมนุษย์เพื่อความสุขร่วมกัน

2. สัมปรายิกัตถะ เป็นประโยชน์เบื้องต้นหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตเป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้น ซึ่งเป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว เป็นเครื่องประกันได้ว่าคุณค่าที่สูงล้ำยิ่งกว่าที่จะพึงเห็นได้กันทำกันตามปกติในโลกนี้ ได้แก่ ความเจริญงอกงามในชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรมความใฝ่ใจในทางจริยธรรมในเรื่องบุญเรื่องกุศลในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม กิจกรรมที่อาศัยศรัทธาและความเสียสละการมีความมั่นใจในคุณธรรมมีความสงบสุขทางจิตใจการรับรู้ การรู้จักปิติสุขที่ประณีตด้านในตลอดจนคุณพิเศษที่เป็นผลสำเร็จทางจิต คือ ฌานสมาบัติ

3. ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตเป็นจุดหมายสูงสุดโดยจุดหมายสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงรู้เท่าทันคติธรรมธรรมดาของสังขารธรรม ทำไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่ง โปร่งใส เบิกบาน ไม่ถูกบีบคั้น ด้วยความยึดมั่นถือมั่นปราศจากเหตุกิเลส ที่ทำให้จิตเศร้าหมองอยู่อย่างไร้ทุกข์ประจักษ์แจ้งความสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์เรียกว่าวิมุตติ และนิพพาน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2546: 538)

คำสอนที่เป็นเครื่องขัดเกลาทั้งกิเลสที่แหลมคมต้องคมยิ่งกว่ากิเลส เพราะกิเลส คือ ตัวร้ายที่สุดทำลายคุณงามความดีของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ถ้าในภาพยนตร์เรื่องหนึ่งกิเลสก็เปรียบเสมือนตัวร้ายที่ร้ายที่สุด รู้เท่าทันฝั่งพระเอกทั้งหมดทุกประการ เพราะฉะนั้นถ้าสังคมเต็มไปด้วยมารร้ายจะทำให้สังคมนั้นไม่มีระบบ โครงสร้างแก่นที่จะควบคุมสังคมได้ ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนามีคำสอนที่สอดแทรกอยู่ในความคิดของคนที่ใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตหรือเรียกว่า ปรัชญาการดำเนินชีวิตแบบไทย ดังนั้น น่าจะมีคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สอดแทรกอยู่ในปรัชญาไทยดังที่จะกล่าวต่อไป

2) คำสอนพระพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย ต้องศึกษาจากสุภาษิตในที่นี้ศึกษาจากสุภาษิตพระร่วงถือว่าเก่าแก่ที่สุดของไทย อาจจะเรียกได้ว่า “ปฐมสุภาษิต แห่งชาติ” ใครเป็นผู้แต่งมีความเห็น 2 อย่าง คือ 1) ฝ่ายหนึ่งว่า พระร่วง คือ พ่อขุนรามคำแหง เป็นผู้ทรงพระราชนิพนธ์ ฝ่ายนี้ให้เหตุผลว่า พ่อขุนรามฯ เคยเสด็จประทับพระแท่นมนังคศิลา สอนประชาชนในวันที่มีใช้วันพระ ฉะนั้น ท่านอาจทรงสอนด้วยสุภาษิตที่เรียกว่า “สุภาษิตพระร่วง” 2) อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า ผู้แต่งสุภาษิตพระร่วง คือ พระเจ้าลิไท

ผู้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ “ไตรภูมิพระร่วง” อ้างว่าพระเจ้าลิไททรงเป็นนักปราชญ์ อาจจะทรงรวบรวม สุภาษิตพระร่วงขึ้น ตามประวัติว่าสุภาษิตพระร่วงเพ็งมารรวบรวมเป็นหลักฐานในรัชกาลที่ 3 คราวโปรด ให้มีการจารึกวิทยาการที่วัดพระเชตุพล ปรากฏว่าได้มีการแก้ไขถ้อยคำเป็นภาษาครั้งรัชกาลที่ 3 แต่ความคิดคงจะเป็นความคิดครั้งพระร่วงกรุงสุโขทัย (เจือ สดเวทิน, 2516) ดังรายละเอียดดังนี้

เนื้อเรื่อง เริ่มต้นกล่าวถึงพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัยทรงมุ่งประโยชน์ในกาลภายหน้า จึงได้ทรง บัญญัติสุภาษิตไว้สอนประชาชน โดยมีสาระคำสอนที่กว้างขวาง เป็นสุภาษิต 158 บท ครอบคลุมหลักควร ปฏิบัติในด้านต่างๆ เช่น การผูกไมตรี การคบคน การวางตัว การหาวิชาความรู้ การรู้จักรักษาตัวรอด ฯลฯ ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า เฝ้าแผ่นภพสุโขทัย มล็กเห็นในอนา จึงผายพจนประภาษ เป็นอนุสาสนกถา สอนคณารชน ท้าวราตลพิงเพียร เรียนอาวุธผดุงอาตม์ อย่าเคลื่อนคลาตคลาถ้อย เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้หาสินเมื่อใหญ่ อย่าไผ่เอาทรัพย์ท่าน อย่าไร้ระร่นแก่ความ ประพฤติตามบุรพระบอบ เอาแต่ชอบเสียผิด อย่าประกอบกิจเป็นพาล อย่าอวดหาญแก่เพื่อน เข้าเถื่อนอย่าลืมพริ้ว หน้าศึกอย่าอนใจ ไปเรือนท่าน อย่างนังนาน การเรือนตนเร่งคิด อย่างนังชิดผู้ใหญ่ อย่าไผ่สูงให้พันศักดิ์ ที่รักอย่าดูถูก ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าโดยคำคนพลอด เช่นเรือทอดข้างถนน เป็นคนอย่าทำใหญ่ ข้าคนไพร่อย่าไผ่พุน คบขุนนางอย่าโหด โทษตนผิดรำพึง

อย่าคะนึ่งถึงโทษท่าน หว่านพืชจักเอาผล เลี้ยงคนจักกินแรง อย่าขัดแย้งผู้ใหญ่ อย่าไผ่ตนให้เกิน เดินทางอย่าเดินเปลี่ยว น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ ที่ชุ่มเสื่อจงประหยัด จงเร่งระมัดพิ้นไฟ ตนเป็นไทยอย่าคบหาส อย่าประมาทท่านผู้ดี มีสินอย่าอวดมั่ง ผู้เฒ่าสั่งจงจำความ ที่ขวกหนามอย่าเสียเกือก ทำชั่วเรือกไว้กับตน คนรักอย่าวางใจ ที่มีภัยพึงหลีกเลี่ยง ปลีกตนไปโดยด่วน ได้ส่วนอย่ามักมาก อย่ามีปากว่าคน รักตนกว่ารัก ทรัพย์ อย่าได้รับของเข็ญ เห็นงามตาอย่าปอง ของฝากท่านอย่ารับ ที่ทับจมีไฟ ที่ไปจมีเพื่อน ทางแถว เถื่อนโคลคลา ครุบาสอนอย่าโกรธ โทษตนผิดพึงรู้ ผู้เสียสินอย่าเสียศักดิ์ รักดีอย่าด่วนเคียด อย่า เบียดเสียดแกมิตร ที่ผิดช่วยเตือนตอบ ที่ชอบช่วยยกยอ อย่าขอของรักมิตร ชอบชิดมักจางจาก พบศัตรู ปากปราศรัย ความในอย่าไขเขา อย่างมัวเมาเนื่องนิจ คึดครองตรึกทุกเมื่อ พึงผันเผื่อต่อญาติ รู้ที่ขลาดที่หาญ คบพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี เมื่อพาที่พึงตอบ จงนบนอบผู้ใหญ่ ข้างไล่เล่นเลี้ยงหลบ สุวานขบ อย่าขบตอบ

อย่ากอปรจิตริษยา เจรจาตามคติ อย่าปลุกฝึกกลางคลอง อย่างปองเรียนอาถรรพณ์ พลันฉิบหาย วายม้วย อย่างลเยี่ยงถั่วแตกมิตติ จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิเสีย ลูกเมียอย่าวางใจ ภายนอกอย่านำเข้า อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจงพอแรง ของแพงอย่ามักกิน อย่างินคำคนโลภ โอบ อ้อมเอาใจคน อย่างลเหตุแต่ไกล ท่านให้อะหมายโทษ คนโหดให้เอ็นดู ยอครูยอต่อหน้า ยอข้าเมื่อแล้ว กิจ ยอมิตรเมื่อลับหลัง ลูกเมียอย่าสรสเสรีญ เยียวสะเทินจะอดสู อย่าซังครูซังมิตร ผิดอย่าเอาเอาแต่ ชอบ นอบตนต่อผู้เฒ่า เข้าออกอย่าวางใจ ระวังระไวหน้าหลัง เยี่ยงผู้ซังจะคอยโทษ อย่างรู้ไร้โกรธเนื่องนิจ ผิดผิดปลดไปร้าง ข้างตนไว้อาวุธ เครื่องสรรพยุทธ์อย่าวางจิต คึดทุกขในสงสารอย่าทำการที่ผิด คึดชวนขวย ที่ชอบ ได้ตอบอย่าเสียคำ คนข่าอย่าร่วมรัก พรรคพวกพึงทำนุก ปลุกเอาแรงทั่วตน ยลเยี่ยงไถ่นกกระทา พาลูกหลานหากิน ระเบิดระบิลอย่าฟังคำ การกระทำอย่าด่วนได้ อย่าใช้คนบังบด ทดแทนคุณท่านเมื่อยาก ฝากของรักจงพอใจ ฝ่าเท้าไทยอย่าทรนง รักดีจงอย่าเกียจ เจ้าเคียดอย่าเคียดตอบ นอบนบใจใส่สุทธิ์ อย่าซุดคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา อย่าพาดด้วยหู อย่าเลี่ยนครูเตือนดำ อย่าริกล่าวคำคด คนทรยศ อย่าเชื่อ อย่าแผ่เผื่อความคิด อย่าผูกมิตรคนจร ท่านสอนอย่าสอนตอบ ความชอบจำใส่ใจ ระวังระวังที่ไปมา เมตดาตอบต่อมิตร คึดแล้วจึงเจรจา อย่างินหาผู้อื่น อย่าตื่นยกยอตน คนจนอย่าดูถูก ปลุกไมตรีทั่วชน

ตระกูลตนจงคำนับ อย่าจับลิ้นแก่คน ท่านรักตนจงรักตอบ ท่านนอบตนจงนอบแทน ความแค้นให้ประหยัด
เผ่ากษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกกว่าน้อย หึงห้อยอย่าแข่งไฟ

อย่าปองภัยต่อท้าว อย่ามกหัวพลันแตก อย่าเข้าแบกงาข้าง อย่าออกก้างขุนนาง ปางมีชอบ
ท่านช่วย ปางป่วยท่านชิงชิง ผิดะบังบังจงลับ ผิดะจับจับจงมัน ผิดะคั่นคั่นจนตาย ผิดะหมายหมายจงแท้
ผิดะแก้แก้จงกระจ่าง อย่ารักห่างกว่าชิด คิดข้างหน้าอย่าเบา อย่าถือเอาตื่นกว่าลึก เมื่อเข้าศึกระวังตน
เป็นคนเรียนความรู้ จงยิ่งผู้ผู้มีศักดิ์ อย่ามกง่ายมิดี อย่าตึงให้แก่กา อย่าตีปลาหน้าไซ ใจอย่าเบาจงหนัก
อย่าตีสุนัขห้ามเห่า ข้าแก่ร้ายอดเอา อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ากว่าเรือน อย่ารัก
เดือนกว่าตะวัน สบสิ่งสรรพโอวาท ผู้เป็นปราชญ์พึงสดับ ตรีบตรีตรองปฏิบัติ โดยอรรถอันถ่องถ้วน แดง
เลศเหตุเลือกถ้วนเลศอ้างทางธรรม แลนาฯ บัณเจตจำแนกแจ้ง พิสดาร ความเอยจิต ยุบลบรรหาร เหตุไฉนพระ
ปิ่นนครสถาน อุดรสุข ไทยนาร่วง ราชรามนี้ได้ กล่าวถ้อยคำสอน

คุณค่าและความสำคัญ

1. เป็นปฐมสุภาสิต เป็นคำสอนที่ดิงามพึงปฏิบัติ เป็นภาสิตประจำชาติ เป็นต้นคำความคิด
และสติปัญญาของคนไทย เป็นสิ่งแสดงถึงอุดมคติและค่านิยมของคนไทย กวีรุ่นหลังๆ ได้นำไปกล่าวอ้าง
ในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ

2. เป็นหนังสือสั่งสอนที่สอนอย่างตรงไปตรงมา ใช้คำสอนทั้งในเชิงห้ามและเชิงแนะโดยตรง
ส่วนใหญ่เป็นเชิงห้ามด้วยถ้อยคำที่กะทัดรัด

ถ้าอ่านสุภาสิตพระร่วงไปที่ละวรรคด้วยความสังเกตจะทราบทันทีว่า คำสอนทั้งหลายที่
เรียกว่าสุภาสิตพระร่วงนั้น คือ “หลักธรรมทางพุทธศาสนา” นั่นเอง เป็นคำสอนที่ดีเยี่ยม มีใจความลึกซึ้ง
กินใจและเป็นคติธรรมที่คนไทยเรายึดถือปฏิบัติและสั่งสอนกันต่อมา มา ต่อมาก็ได้กลายรูปไปตามลักษณะ
ของกวีนิพนธ์แบบต่างๆ แทรกอยู่ในวรรณคดีไทยในเวลาต่อมา ถ้าพิจารณาตามรูปของวลีจะเห็นว่า
คล้ายคลึงและใกล้เคียงกับศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง จึงอาจกล่าวได้ว่า สุภาสิตพระร่วงเดิมเป็นพระ
บรมราชาว่าท ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงทรงแสดงสั่งสอนประชาชนชาวไทยดังที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกว่า “1214 ศก
ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสขนาลัยสุโขทัยนี้ ปลุกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างพินชะดารหิน
ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือนบ่าง แปดวัน ผูกปุครู เกร มหาเถร
ขึ้นนั่งเหนือชะดารหินสวดธรรมแก่อุบาสกผูกทวยจำศีล ฝึกใช้วันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมือง
ศรีสขนาลัยสุโขทัยขึ้นนั่งเหนือชะดารหิน ให้ผูกทวยลูกเจ้าลูกขุน ผูกทวยถือบ้านถือเมือง” และ “พ่อขุน
รามคำแหงนั้น หาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลาย ให้รู้บุญรู้
ธรรมแท้” จากข้อความในศิลาจารึกนี้ แสดงว่าพ่อขุนรามคำแหงทรงวางพระองค์อย่างครูอาจารย์ของ
ประชาชน และทรงพอพระทัยในการสั่งสอนประชาชนชาวไทยให้รู้บุญรู้ธรรม เมื่อพระองค์เสด็จขึ้น
ประทับนั่งเหนือชะดารหิน ทรงอบรม รัฐบาลาภิบาลบายแต่งตั้งเจ้าบ้านผ่านเมือง และคงจะโปรด
พระราชทานพระบรมราชาว่าทด้วยคติพจน์ต่างๆ ณ ที่นั้นด้วย จึงทำให้คิดว่าพระบรมราชาว่าทเหล่านั้น
กระมังที่ต่อมามีผู้แก้ไขแต่งเติมเพื่อให้เข้าแบบกวีนิพนธ์แล้วกลายมาเป็นสุภาสิตพระร่วง

สุภาสิตไทย สำนวนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ความว่า “เป็นขุนให้มีใจกว้าง” เป็นขุนนาง
ผู้บริหารจะต้องมีวิสัยทัศน์รับฟังความคิดเห็นของคนอื่นแม้คนได้ปกครอง “อย่าอวดอ้างความฮู้ถ้าม”
ความว่า ไม่มีที่อะไรล้าเกินไป จนไม่ต้องถามคนอื่น ดังนั้น เมื่อไม่รู้จะต้องถามท่านผู้รู้ “ค้นพินขวานให้
เหลียวเบ่งพา ค้นยงหน้าให้เหลียวเบ่งปลายปิ่น” ความว่า จะทำอะไรต้องให้มีความรอบคอบ เพราะการที่
จะยกขวานขึ้นฟันไม้นั้นมีกั้งไม้ มีเครือเถาวัลย์หรือเปล้า หรือจะยิงธนู หน้าไม้ หรือยิงปืนก็ต้องดูเป้าให้
ถ้วนถี่ เพราะคนที่มักตายไปเพราะกรณีนี้มีมากต่อมาแล้ว “ความฮู้น้อยอย่าผ่านครองเมือง ผัวเพิ่นยังอย่า

ชั้นเป็นชั้น” ความว่ามีความรู้หรือประสบการณ์น้อยๆ อย่าได้รับหน้าที่บริหาร และสามีเขายังอยู่อย่าไป แอบเป็นชู้กับภรรยาของเขาเป็นอันขาด “มีเงินเต็มภาชนะ บ่ท้อมีผญาเต็มพุง” เทียบได้กับสุภาษิตที่ว่า “รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา” หรือ “แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ” ไปอยู่บ้านท่านอย่านิ่งดูตาย บั้นรูปวัว รูปควาย ให้ลูกท่านเล่น

สุภาษิตไทย (สำนวนภาคใต้) ตัวอย่างเช่น “ไก่อั่วไหนดัก ตัวนั้นแหละไข่” คนที่ทำความผิด ย่อมมีพิรุณ “ยิ่งหยดยิ่งไกล ยิ่งไปยิ่งแค” ไม่ว่าจะการศึกษาหรือการเดินทาง ถ้าเราทำอย่างต่อเนื่องมันก็จะใกล้ (ความสำเร็จ) โดยลำดับ “กินข้าวบดมาก่อน” คนที่มีอายุ มีประสบการณ์ในโลกและชีวิตมาก่อน ย่อมสามารถจะเป็นผู้ชี้แนวทางให้คนอื่นได้ “กินข้าวก่อน ดีกว่าคำความ” อย่าพยายามให้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกับใครๆ เพราะถ้ามีถ้อยความฟ้องร้องกันถึงโรงถึงศาลแล้ว ก็มักจะฉิบหายกันทุกฝ่าย จึงได้พูดว่า “กินข้าวก่อน ดีกว่าคำความ”

สุภาษิตไทย (ภาคพายัพ ภาคเหนือ) “ของกินบ่กินชู้เน่า ของเก่าบ่เล่าฮู้ลืม” มีความหมาย เท่ากับสำนวนอีสานที่ว่า “ของกินบ่กินมันเน่า ของเก่าบ่เล่ามันลืม” “เงินอยู่ใต้น้ำ คำอยู่ใต้ดิน” เท่ากับ สุภาษิตภาคกลางที่ว่า “ทรัพย์มีอยู่ในดิน สินมีอยู่ในน้ำ” หรืออีกสำนวนหนึ่งว่า “เงินอยู่ที่สมอง ทองอยู่ที่ ปัญญา” “อู้อับไ้ เหมือนไฟดำตา อู้อับคนผญา เหมือนผ้าไม้โลงข้อ” พูดกับคนโง่ เหมือนผ้าไม้ติดตา พูดกับคนมีปัญญา (ปฏิภาณโวหารมากๆ เหมือนผ้าไม้ที่ไม่ข้อหรือตา)

มีอีกสำนวนหนึ่งเกี่ยวกับการแบ่งวัยของชาวเหนือและชาวอีสาน จะมีการแบ่งวัย สำนวน คล้ายๆ กันดังสำนวนทั้ง 2 ภาค ดังนี้

ภาคเหนือ อายุสิบปี อาบน้ำบ่หนาว อายุชาวปี แอ้วสาวบ่กาย

สามสิบปี บ่หนายสงสาร สี่สิบปี ยะก่านเหมือนฟ้าผ่า

อายุห้าสิบปี สาวน้อยด่าบ่เจ็บใจ หกสิบปี ไอเหมือนฟานโขก

เจ็ดสิบปี บโหกเต็มตัว แปดสิบปี ไค่หัวเหมือนไห

อายุเก้าสิบปี ไช่ก่อตาย บ่ไช่ก่อตาย จะเอาอันใด ไปบ่ได้สักอย่าง นอกจากบุญ นอกจากกุศลดี

สั่งสมไวยามมีชีวิต

ภาคอีสาน สิบปีอาบน้ำบ่หนาว ชาวปีเหล่านสาวบ่เปิด

สิบปีอาบน้ำบ่หนาว

ชาวปีเหล่านสาวบ่เปิด

สามสิบปีนอนตื่นก่อนไก่

สี่สิบปีไปไ้มาทอดขา

ห้าสิบปีไปนามาทอดหุ่ย

หกสิบปีเป่าขลุ่ยบ่ดัง

เจ็ดสิบปีติลิ่งฆ้องบ่ม่วน

แปดสิบปีหนักหนวกด่วนมาหุ

เก้าสิบปีพี่น้องมาคูฮ้องไห้

ร้อยปีบ่ไช่บ่ตาย

ร้อยสิบปีเห็นเดือนหงายว่าแม่นไฟไหม้

ร้อยยี่สิบปีไช่บ่ไช่กะตาย

(วิธาน สุชีวงศ์ และสนธิ์ บางยี่ขัน, 2537: 125-147)

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

ทฤษฎีแรงจูงใจใฝ่เรียนรู้ สนองความอยากของตนเอง แต่ต้องควบคุมตนเองให้อยู่ในกรอบไม่ให้เสียคน โดยใช้หลักการคำสอนทางพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในปรัชญาไทย ดังต่อไปนี้

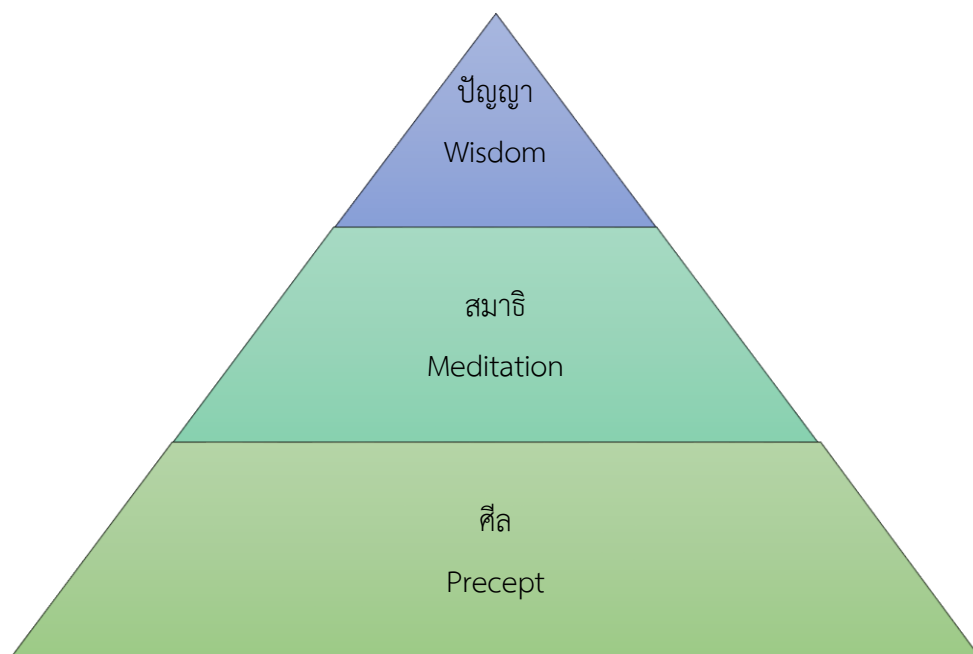
ปาริสุทธิศีล 4 (ศีล คือ ความบริสุทธิ์, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์, ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีล - morality consisting in purity; morality for purification; morality of pure conduct)

1. ปาฏิโมกขสังวรศีล (ศีล คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย - restraint in accordance with the monastic disciplinary code)

2. อินทริยสังวรศีล (ศีล คือ ความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง 6 - restraint of the senses; sense-control)

3. อาชีวนปาริสุทธิศีล (ศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอนธนา มีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น - purity of conduct as regards livelihood)

4. ปัจจยสันนิสิตศีล (ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย 4 ได้แก่ ปัจจัยปัจจเวกชน คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภควัตถุด้วยตัณหา - pure conduct as regards the necessities of life)

บทสรุป

ในทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งประโยชน์ไว้ 3 ระดับมีความหมายโดยสรุปได้ดังนี้

1. ประโยชน์ในปัจจุบันเป็นจุดหมายขั้นต้นหมายถึงประโยชน์อย่างที่ไม่มองเห็นกันอยู่ที่เขาใจกันง่ายๆ เกี่ยวกับชีวิตประจำวันเป็นเรื่องชั้นนอกหรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ หรือ ทรัพย์สิน ฐานะ เกียรติ ไม้ตรี ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุขเป็นต้น รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยทางชอบทำการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้โดยทางที่ถูกต้องการใช้สิ่งเหล่านี้ทำตนและคนที่เกี่ยวข้องให้มีความสุขการอยู่ร่วมกันด้วยดีปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างมนุษย์เพื่อความสุขร่วมกัน

2. ประโยชน์เบื้องต้นหรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตเป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไป ซึ่งเป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว เป็นเครื่องประกันได้ว่าคุณค่าที่ส่งล้ายิ่งกว่าที่จะพึงเห็นได้กันทำกันตามปกติในโลกนี้ ได้แก่ ความเจริญงอกงามในชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรม ความใฝ่ใจในทางจริยธรรมในเรื่องบุญเรื่องกุศลในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม กิจกรรมที่อาศัยศรัทธาและความเสียสละการมีความมั่นใจในคุณธรรมมีความสุขทางจิตใจการรับรู้ การรู้จักปิติสุขที่ประณีตด้านในตลอดจน คุณพิเศษที่เป็นผลสำเร็จทางจิต คือ ฌานสมาบัติ

3. ประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิตเป็นจุดหมายสูงสุดโดยจุดหมายสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงรู้เท่าทันคติธรรมธรรมดาของสังขารธรรม ทำให้ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่ง โปร่งใส เบิกบาน ไม่ถูกบีบคั้น ด้วยความยึดมั่นถือมั่นปราศจากเหตุกิเลส ที่ทำให้จิตเศร้าหมองอยู่อย่างไร้ทุกข์ประจักษ์แจ้งความสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์เรียกว่าวิมุตติและนิพพาน

บรรณานุกรม

- เจือ สตะเวทิน. (2516). **สุภาจิตไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2546). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ: มัชฌิมนิเทศนา/มัชฌิมาปฏิบัติหรือกฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาทวีชัย จินา. (2565). เปรียบเทียบภาพสะท้อนของมารในพุทธศาสนาเถรวาทกับภาพสะท้อนของชาตานิเทศาในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก. **วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร**. ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2565): 118.
- วาทีน ศานต์ สันติ. (2566). “ประวัติศาสตร์ไทย ฉบับย่อ ในอารยธรรม ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/258617>. [17 กุมภาพันธ์ 2566].
- วิธาน สุชีวกุปต์ และสนธิ์ บางยี่ขัน. (2537). **ปรัชญาไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.